

Вступ

Кожна людина, прагнучи обґрунтувати свою ідентичність, старається сягнути своєї минушини. Минуле – це процес формації, становлення усього. Про жоден феномен у світі не можна ґрунтовно говорити, не сягнувши до його минулого, не спостерігши, що саме його зробило таким, а не іншим, яким був шлях його розвитку.

Минуле людини – це формування свідомості, виховання, творення суспільної постави... і багато інших процесів, які в результаті дають величезний комплекс званий людиною. Це багатогранний моноліт, який не вміщається в жодну наукову дисципліну, в жодну теорію чи концепцію.

Якщо таким складним є феномен людського минулого, то наскільки складнішим є феномен минулого цілого народу, який включає в себе мільйони різних людей. І все ж, враховуючи цю складність, людина старається своїм розумом і духом сягнути свого національного минулого, свого коріння, бо інакше ніколи не зрозуміє себе. Не даремно народна мудрість каже: хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього.

Особливу вагу для нас, українців, має наше історичне минуле, багате своєю різноманітністю. Український народ, оглядаючи ретроспективним поглядом свою більш ніж тисячолітню історію, краще розуміє себе, стає спроможним відповісти на багато запитань сучасності.

Українська історія піддавалась найрізноманітнішим інтерпретаціям. Але кожна з них, якщо вона чесна, мусить розглядати Українську державу в парі з Київською Церквою. Ці дві інституції пройшли пліч-о-пліч через тисячоліття, витворивши разом явище християнського українського народу.

Темою цієї праці є окреслення форм співіснування цих двох об'єднань в епоху їх зародження. Зважаючи на всю обширність даної проблематики і специфіку даної праці, тема звужена до творчості трьох постатей Київської Русі митрополитів Іларіона, Никифора і Кліма Смолятича.

Критерієм обрання цієї теми стала яскраво виражена потреба звернутися до первісних джерел руської богословсько-політичної думки для того, щоб усвідомити взаємність впливів Церкви і держави від початку їх співіснування.

Ця потреба загострюється особливо зараз, коли Київська Церква вступила в третє тисячоліття з широкою низкою проблем, до яких належать наслідки гонінь радянського періоду, сильна роздробленість і конфесійні конфлікти, а особливо невизначене становище у державі. Іншою спонукою розглянути саме ту проблематику є її невивченість і майже цілковите забуття, на яке ми, сучасні, не маємо права.

Критерієм звуження лише до творчості трьох історичних постатей є їхня роль в Київській Русі людей які не лише пасивно спостерігали за життям Церкви і держави, а ним керували.

До того ж саме ці першоієрархи Київської Церкви були авторами письмових творів, які вважаються базовими в розвитку богословської, філософської, політичної та соціологічної думки Київської Русі. Тут маємо на увазі такі твори: “Слово про Закон, Мойсеєм даний, і про Благодать та Істину, в Ісусі Христі втілених, і як Закон відійшов, і як Благодать та Істина всю землю наповнила, і віра на всі народи розпростерлася і до нашого народу руського, і похвала кагану нашому Володимирі, за якого ми охрещені були, і молитва до Бога усїєї землі нашої” Іларіона, яке традиційно називають “Слово про закон і благодать”, “Послання Никифора, митрополита Київського, до князя Володимира, сина Всеволода, сина Ярослава” Никифора II, яке зазвичай називають “Послання до

Володимира Мономаха”, “послання написане Климом, митрополитом Руським, священику Фомі і розтлумачене Афанасієм-ченцем” Клима Смолятича, яке часто називають “Послання до пресвітера Фоми”.

Зважаючи на особливості епохи Зрілого Середньовіччя, в якій діяли ці три постаті, перед працею ставиться завдання відчитати вище згадані твори в контексті епохи, і прогледіти в них соціальну проблематику. Основний акцент ставиться на відносини Церкви і держави, співвідношення між їх самобутністю та піддатливістю зовнішнім впливам. Тому центральним терміном праці стає прийнятий у богословії термін “симфонія Церкви і держави”, яким позначають тип церковно-державних відносин, що склався у східному християнстві під богословським впливом Халкедонського догмату та історично-культурним впливом особливостей Візантійської імперії. Бо саме “у Візантії і були випрацювані основні принципи церковно-державних відносин, зафіксовані в канонах і державних законах імперії, відображені у святоотцівських писаннях. У своїй повноті ці принципи отримали назву симфонії Церкви і держави.” Враховуючи, що найбільших впливів Русь зазнавала від Греції, дана проблематика розглядатиметься саме у певному порівнянні з грецьким аналогом.

При цьому живою залишається свідомість, що соціальна проблематика церковно-державними стосунками не вичерпується. Тому їх (церковно-державні стосунки) розуміємо як джерело усіх інших тем.

В наслідок того, праця розділена на два розділи. Перший (“Богословсько-історичний огляд”) включає розгляд богословських та історичних тез пов’язаних з розглядом церковно-державних відносин на Русі, з особливим посиленням до окреслених нами творів. Завдання цього розділу відповісти на питання: чи існувала на Русі симфонія Церкви і держави? Якщо існувала, то наскільки вона була самобутньою, а наскільки залежала від візантійського взірця витвореного в IV-VI ст., які “були, так би мовити, ембріональним періодом в зародженні і первісному розвитку відносин між релігією (Церквою) і державою, що склались у християнстві.”

Другий розділ (“Моральний аспект творчості Київських митрополитів”) покликаний в загальних рисах оглянути основні практичні теми, які підіймалися визначеними авторами як наслідок теми піднятої в першому розділі.

Висновки

Підсумовуючи дану працю, напевне варто повернутися до питань, які ми ставили перед нею на початку, а саме: чи існувала на Русі симфонія Церкви і держави? якщо існувала, то наскільки вона була самобутньою?

Протягом написання праці, основними джерелами були вибрані твори Київських митрополитів “Слово про Закон, Мойсеєм даний, і про Благодать та Істину, в Ісусі Христі втілених, і як Закон відійшов, і як Благодать та Істина всю землю наповнила, і віра на всі народи розпростерлася і до нашого народу руського, і похвала кагану нашому Володимирі, за якого ми охрещені були, і молитва до Бога усієї землі нашої” Іларіона, яке традиційно називають “Слово про закон і благодать”, “Послання Никифора, митрополита Київського, до князя Володимира, сина Всеволода, сина Ярослава” Никифора II, яке зазвичай називають “Послання до Володимира Мономаха”, “Послання написане Климом, митрополитом Руським, священику Фомі і розтлумачене Афанасієм-ченцем” Клима Смолятича, яке часто називають “Послання до пресвітера Фоми”. Ці твори видаються найрепрезентабельнішими взірцями літератури Київської Русі.

У праці було дано відповідь на поставлені питання: симфонія Церкви і держави на Русі існувала. Своїм корінням вона сягала візантійського взірця, який будувався на трьох основах: догматичній (Халкедонський догмат), історично-культурній (релігійно-громадянська ментальність населення Римської імперії) та канонічній (колекції церковного законодавства I тисячоліття).

Модель симфонії Церкви і держави у Візантії дала поштовх для розвитку подібної на Русі, але, в жодному разі, не зумовила дублювання. Київська модель симфонії була відмінною від грецької. Якщо грецька звужується до держави (імперії, койнонії), то київська – відкрита на весь світ для його преображення, починаючи з людських організацій. “В умовах християнської свободи (Константинова ера) Церква зробила свій вибір на користь «відносин» зі світом. З того часу вартості християнства в поєднанні з творчим доробком античної культури становить підставу для побудови нового християнського світу. Таким чином, дійсність не розділюється в дуалізмі Бога і світу, а знаходить гармонію світу з Богом.”

Невіддільність богословської думки Середньовіччя з соціальними проблемами відбилася на усій творчості того періоду. Першим автором такого типу на Русі був Київський митрополит Іларіон. “Істинна ціль «Слова» Іларіона не у догматично-богословському протиставленні Старого і Нового заповітів, як думали деякі дослідники. Традиційне протиставлення двох заповітів – це тільки основа, на якій будується його окреслення історичної місії Русі.” Це сміливо можемо віднести і до двох інших Київських митрополитів Никифора та Кліма Смолятича. Вони не писали богословських трактатів про симфонію Церкви і держави. Вони й ніколи не зверталися до цього терміну. Їх твори були повчаннями пастирів до своєї пастви, в яких актуальні проблеми їхнього часу розглядалися з точки зору того, що ми тепер звемо симфонією. Це ми можемо побачити лише верхні шари традиційних форм, нав'язаних тогочасною культурою письменства і умовами написання.

Враховуючи актуальність проблеми відносин Церкви і Держави, в наш час важливо підкреслити відмінність цих двох інституцій, про яку завжди пам'ятали київські митрополити Іларіон, Никифор і Клим Смолятич, і яка знайшла відгук у сучасному законодавстві християнських Церков, які завжди жили і Живуть симфонією. “У взаємовідносинах між Церквою і державою повинна враховуватись різниця їх природ. Церква заснована самим Богом – Господом нашим Ісусом Христом; натомість богоустановленість державної влади є опосередкованою в історичному процесі. Ціллю Церкви є вічне спасіння людей, ціль держави полягає в їх земному благополуччі.” Праця мала на меті – звернути увагу на явище відносин Церкви і держави в Київській Русі домонгольської доби. При цьому, завдання даної праці підняти з глибин забуття проблематику нашого духовного коріння, вона в жодному разі не претендує дати вичерпні відповіді на усі питання, що з цієї теми випливають. Це особливо підтверджується явно недостатньою її розпрацьованістю у науковій літературі.

Список джерел і використаної літератури

I. Святе Письмо

Святе Письмо Старого та Нового Завітів. – Рим, 1990. – 1394с.

II. Джерела

1. Іларіон, митрополит Київський. Слово про закон і благодать. // Тисяча років

української суспільно-політичної думки – Київ, 2001. – 1 т. – 17с.

2. Никифор, митрополит Київський. Послання до князя Володимира Мономаха. // Тисяча років української суспільно-політичної думки – Київ, 2001. – 1 т. – 6с.

3. Климентій Смолятич, митрополит Київський. Послання до пресвітера Фоми. // Тисяча років української суспільно-політичної думки – Київ, 2001. – 1 т. – 3с.

III. Допоміжна література

1. Бендик М. Курс лекцій. Догматичне богословіє. (машинопис) – Дрогобич.

2. Вірний М. Перший з великих. // Слов'янське віче. – ХІст. – №1 – 1993. – 12с.

3. Гаваньо І. Передмова до українського видання. // Гьофнер. Й. Християнське суспільне вчення. – 16с.

4. Гаваньо І. Курс лекцій. Богословіє Соборів. (машинопис) – Дрогобич.

5. Грушевський М. Історія української літератури. – Київ, 1993. – 1 т. – 263с.

6. Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 2000. – 686с.

7. Коцюба Т. Курс лекцій. Канонічне право. (машинопис) – Дрогобич.

8. Лабунька М. Митрополит Іларіон і його писання. // Богословіє – т.53 – 1989. – 24с.

9. Лихачёв Д. «Слово о Законе и Благодати» Иларионово. // Избранные работы в трёх томах. – Ленинград, 1987. – 2 т. – 346с.

10. Немчинов І. Іларіонове “Слово” та “Повість минулих літ” у контексті російської історіософської ідентифікації. // Людина і політика. – №1 – 2002. – 8с.

11. Огородник І., Огородник В. Історія філософської думки в Україні. – Київ, 1999. – 543с.

12. Огородник І., Русин М. Українська філософія в іменах. – Київ, 1997. – 392с.

13. Перші українські проповідники і їх твори. // Праці Греко-Католицької Академії т. XXXV – Рим, 1973. – 288с.

14. Подскальский Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси. – Санкт-Петербург, 1994. – 572с.

15. Полянський С. Богослоско-філософские взгляды митрополита Никифора. // Киеская Русь. – №2(4) – июнь 2001. – 15с.

16. Правила Православной Церкви с толкованием Никодима, епископа Далматинско-Истрийского. – Москва, 2001. – 1 т. – 708с.

17. Устав Великого князя Киевского Володимира. // Шапов Я. Княжеские уставы и Церковь в Древней Руси XI-XI Vвв. – Москва. 1972. – 3с.

18. Устав Великого князя Киевского Ярослава. // Шапов Я. Княжеские уставы и Церковь в Древней Руси XI-XI Vвв. – Москва. 1972. – 2с.

19. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Торонто, 1967. – С. 56.

20. Федорів Ю. Організаційна структура Української Церкви. – Торонто, 1990. – 210с.

21. Федів Ю., Мозкова Н. Історія української філософії. – Київ, 2000. – 510с.

22. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим-Нью-Йорк, 1965. – 1 т. – 816с.

23. Цыпин В. Церковное право. – Москва, 1994. – 440с.

24. Янів В. Ідеал української людини на підставі джерел літератури. // Україна філософський спадок століть. Хроніка-2000. – №37-38. – 15с.

IV. Додаткова література

1. Быков. С. Русская Церковь и императорская власть. – Москва, 1998. – 320с.

2. Булгаков М. История Русской Церкви. – Москва, 1994. – 2 т. – 356с.

3. Брайтчевський М. Літопис Аскольда. // Київ. – №2 – 1988. – 34с.

4. Боднар С. Примітки до “Послання...”. // Тисяча років української суспільно-політичної думки. – Київ, 2001. – 1 т. – 2с.
5. Великий А. Г. З літопису християнської України. – Рим, 1968. – 278с.
6. Володимир Мономах, Великий князь Київський. Повчання. // Тисяча років української суспільно-політичної думки. – Київ, 2001. – 1 т. – 9с.
7. Висоцький С. Київська писемна школа X-XIIст. – Львів-Київ-Нью-Йорк, 1998. – 208с.
8. Доброклонский А. Руководство по истории Русской Церкви. – Москва, 2001. – 386с.
9. Знаменский П. История Русской Церкви. – Москва, 1996. – 474с.
10. Карташов А. Очерки по истории Русской Церкви. – Москва, 1959. – 1 т. – 436с.
11. Лука Жидята. Повчання архієпископа Луки до братії // Тисяча років української суспільно-політичної думки – Київ, 2001. – 1 т. – 2с.
12. Малицкий П. Руководство по истории Русской Церкви. – Москва, 2000. – 424с.
13. Основы социальной концепции РПЦ. // Матерьялы Ювильейного Архиерейского Собора РПЦ. – Москва, 2000. – 25с.
14. Поснов М. История Христианской Церкви. – Брюссель, 1964. – 614с.
15. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Мюнхен, 1993. – 1 т. – 591с.
16. Сліпушко О. Суспільна мораль Кирила Турівського. // Тисяча років української суспільно-політичної думки. – Київ, 2001. – 1 т. – 3с.
17. Скринников Р. Крест и корона. Церковь и государство на Руси IX-XVIIвв. – Санкт-Петербург, 2000. – 276с.
18. Стахів М. Христова Церква в Україні 988-1596. – Львів, 1993. – 584с.
19. Степовик Д. Світло для народу. // Джерела – №3 – 2003. – 21с.
20. Кучерюк Д. Культура слов'ян. Україна в контексті культурно-історичних доль слов'янства. // Історія світової культури. – Київ, 2000. – 11с.
21. Шпідлік Т. Духовність християнського сходу. – Львів, 1999. – 595с.
22. Щурат В. Українські джерела до історії філософії. Історично-філософський начерк. // Україна філософський спадок століть. Хроніка-2000. – №37-38 – 7с.
23. Яків Мніх. Пам'ять і похвала князю Володимирі. // Тисяча років української суспільно-політичної думки – Київ, 2001. – 1 т. – 6с.
24. Якуба О. Соціологія. Харків, 1996. – 190с.
25. Krukowski J. Kosciol i panstwo. – Lublin, 1993. – 320с.
26. Fedotov G. P. The Russian religions mind: Kievan Christianitu the tenth to the thirteenth centuries. Cembrige-Harvard, 1996. – 176с.

Зміст

Вступ		3
Розділ I. Богословсько-історичний огляд		7
1. Київські митрополити і їх роль в державі	7	
2. Митрополити Іларіон, Никифор та Клим Смолятич і проблема симфонії Церкви та держави	15	
3. Творчість Іларіона, Никифора і Кліма Смолятича як джерела богословсько-політичної думки на Русі	24	
4. Творчість Київських митрополитів домонгольської доби в контексті епохи	33	
Розділ II. Моральний аспект у творчості Київських митрополитів		41

1. Суспільне служіння влади	41	
2. Патріотизм і національна свідомість		46
3. Християнська культура	51	
4. Освіта і наука	55	
Висновки	60	
Джерела та використана література		63